

... DULKES NUŽĖRUS

MYKOLAS KRUPAVIČIUS APIE LIETUVOS ŽYDŲ TRAGEDIJĄ IR LIETUVIUS

Nacių okupantai, 1941 m. vasarą, pakeitę bolševikinius, Lietuvą užėmė turėdami aiškius pasaulio užkariavimo tikslus, rasistinę teoriją, skelbusią arijų pranašumą bei daugelio kitų tautų negrynavertiškumą. Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, nuosekliai vykdyta žydų totalinio išnaikinimo programa. Ši žiauri, antihumaniška veikla tragiškai paženklino lietuvių ir žydų santykius, kurie buvo amžių išbandyti, be rimtesnių problemų bei nesusipratimų. Savo nusikalstamiems planams naciai vykdytojų, deja, susirado ir tarp lietuvių, pradėjusių sąskaitų suvedinėjimus, kruvinus pogromus. Žudymams buvo organizuoti ir vokiečių vadovaujami specialūs lietuvių daliniai. Vieni į juos atėjo norėdami keršyti už nukankintus, deportuotus gimines, kiti – vokiečių įsakyti ir prievartaujami, treči – tikėdamiesi pralobti iš nelaimingų bendrapiliečių. Per holokaustą Lietuvoje nužudyta daugiau kaip 90% žydų, likviduota beveik visa bendruomenė. Išgrotos, sunaikintos didžiulės Lietuvos žydų dvasinės kultūros vertybės – knygos, dailės kūriniai, amatininkų dirbiniai ir kt.

Žydų žūtis – didžiulė lietuvių nelaimė. Po Antrojo pasaulinio karo nuolatos grįžtama prie žydų masinių žudynių Lietuvoje, tikimasi teisminių institucijų objektyvaus visų nusikaltėlių įvertinimo, istorinės tiesos. Rimtų mokslinių tyrinėjimų stoka, politiniai, ideologiniai motyvai sudaro sąlygas tiems, kurie yra linkę supriešinti lietuvių ir žydų tautas, vadovaudamiesi kolektyvinės kaltės koncepcija, visus lietuvius įvardija „žydšaudžiais“, žydus – bolševikais, kagėbistais, Lietuvos nepriklausomybės laidotojais.

Lietuvių ir žydų santykių nacistinės okupacijos metais problema jaudino daugelį iškilių Lietuvos inteligentų. Vienas iš pirmųjų tuo rimtai susidomėjo Mykolas Krupavičius – visuomenės politikos veikėjas, Lietu-

vos žemės reformos sumanytojas ir vykdytojas. Savo pasaulėžiūrą grindęs krikščioniškosios demokratijos nuostatomis, M. Krupavičius garsėjo idealizmu, altruizmu, pareigingumu bei reiklumu sau ir kitiems vykdant visuomenines, valstybines pareigas. Pasaulėžiūra, charakterio savybės lėmė griežtą jo reakciją esminių lūžių Lietuvos istorijos tarpsniais. Po 1927 m. gruodžio perversmo jis reikalauja grąžinti šaliai demokratinę santvarką, dėl to administracinių struktūrų varžoma jo politinė veikla. Pirmosios bolševikinės okupacijos pradžioje, siekdamas uždelsti Katalikų bažnyčios persekiojimą, parengia „Memorandumą katalikų su komunistais bendradarbiavimo reikalu“. Jame bandoma ieškoti naujosios valdžios ir bažnyčios socialinės doktrinos sąlyčio taškų. Pabrėžęs Bažnyčios pastangas ginti darbo žmones, toliau kelia reikalavimus nustatyti jos teisinę apsaugą, pastoracinio darbo, religinių organizacijų veikimo laisvę, palikti religijos mokymą mokyklose, paleisti suimtus kunigus ir kt. Kai iškilo suėmimo grėsmė, apie tai išpėtas, slapstosi, kol vokiečių armija įsiveržė į Lietuvą.

Kalvarijoje, kur M. Krupavičius klebonavo nuo 1935 m., mato gestapo terorą, kai civiliai gyventojai buvo verčiami vykdyti nežmoniškus žiaurumus. Iš Kalvarijos į Marijampolę žudyti gabenamų žydų komitetas, sudarytas iš rabino, mokytojo ir dar vieno įtakingo bendruomenės nario, surinko brangenybes ir atnešė M. Krupavičiui saugoti „su sąlyga, jei jie grįžtų, jiems grąžinti, jei negrįžtų, panaudoti bažnyčios reikalams“*. Klebonui, žinojusiam, kad Kalvarijoje nebeilgai gyvens, atsisakius, brangenybės buvo išdalytos patikimiems ūkininkams. M. Krupavičiui buvo žinoma, kad prieš Marijampolės žudynes vokiečiai įsakė žudymo dieną atvykti 10–15 buvusių Lietuvos kariuomenės atsargos puskarininkių. Pastarieji, supratę, kokiu tikslu yra pakviesti, atsisakė eiti budelių pareigas. Tada vokiečių kulkosvaininkų buvo apsupti ir pagrasinta, kad bus sušaudyti kartu su žydais. Prievartinės egzekucijos dalyviai patyrė baisią psichinę traumą, kai kurie iš jų bei žydus vežti priversti ūkininkai kelias savaites kasdien vaikščiojo išpažinties pas kunigus, ieškojo paguodos ir nusiramino**.

* Krupavičius M. Laiškas redakcijai // Europos lietuvis. 1956. Nr. 26.

** Ten pat.

Sukrėstas lietuvių rankomis vykdomų neregėtų žiaurumų, 1942 m. M. Krupavičius nacių vadovybei Lietuvoje įteikė du memorandumus savo vardu, vieną – drauge su J. Aleksa ir K. Griniumi. Juose ryžtingai pasisakoma prieš šalies kolonizavimą, žydų ir lenkų persekiojimą. Gestapas M. Krupavičių suima, laiko Eitkūnų ir Tilžės kalėjimuose. 1943 m. rudenį jis buvo internuotas į Regensburgo karmelitų vienuolyną. Po pusantų metų išlaisvintas amerikiečių kariuomenės, 1945 m. birželio mėn. išrinktas VLIK-o pirmininku (juo buvo iki šeštojo dešimtmečio vidurio). Įsitikinęs, kad žydų ir lietuvių problemos atsirado „tik svetimiems įsimaišius“, M. Krupavičius labai sielojosi dėl užsienio spaudiniuose pasirodžiusių teiginių, kad dėl žydų skerdynių kalta visa lietuvių tauta. Sužinojęs, jog Miunchene veikia žydų, patyrusių holokaustą, komitetas, nutarė su jo vadovais išsiaiškinti skaudžius klausimus. 1945 m. lapkričio mėn. pabaigoje drauge su konsulu A. Kalvaičiu apsilankęs komiteto būstinėje, jis susitiko su komiteto švietimo departamento vadovu buvusiu šiauliečiu Dovidavičiumi. Kauno universiteto auklėtinis, Šiaulių miesto savivaldybės narys ir žydų visuomenės veikėjas, išklauses lietuvius, pareiškė: „Žydus žudė lietuvių tauta ir už tai ji bus atsakinga. Kol nekalta žydų kraujas neišgaruos, už bendro stalo žydai su lietuviais negalės sėstis“. Ir vis dėlto viliantis, kad tai nėra visų žydų nuomonė, nutarta organizuotai gintis nuo visai tautai inkriminuojamų nusikaltimų. 1946 m. VLIK-as nusprendė kaupti, tvarkyti medžiagą memorandumui lietuvių-žydų klausimu. VLIK-o informacijos tarnyba gavo vyskupo V. Brizgio, L. Šmulksčio, M. Krupavičiaus surinktą medžiagą. Du pirmieji rašiniai liko Informacijos tarnybos archyve, o savąjį M. Krupavičius 1956 m. paskelbė „Europos lietuvyje“ (Nr. 27–30). Didis Lietuvos patriotas manė, kad turi būti kaupiami faktai apie lietuvių-žydų santykius rudosios okupacijos metu, rašė, jog „ta medžiaga mums reikalinga ne tik istorijai, bet ir Lietuvos ir lietuvių garbei apginti. Pagaliau gal kada ji mums bus reikalinga ir kokiam teisingumo tribunole“^{***} Čia toliau publikuojamas Lietuvoje beveik nežinomas M. Krupavičiaus straipsnis – ne mokslinis

* Ten pat.

** Ten pat.

tyrinėjimas. Tai – iš įvairių šaltinių surinkti, apibendrinti ir visuomenei pateikti faktai, galintys paneigti kolektyvinės atsakomybės už Lietuvos žydų žūtį koncepciją, suteikti naujos šviesos tragiškajai problemai spręsti. Medžiagą kaupiant negalėta pasinaudoti dokumentiniais šaltiniais, todėl straipsnyje neišvengta kai kurio subjektyvumo, yra tikslintinų faktų.

VYGINTAS BRONIUS PŠIBILSKIS